

<https://doi.org/10.5559/di.26.3.02>

OSOBNJA SJEĆANJA SUDIONIKA I SUDIONICA DOMOVINSKOG RATA

Andriana BENČIĆ

Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, Jasenovac
Sveučilište u Amsterdamu, Amsterdam

UDK: 316.454.3(497.5):355.48(497.5)“1991/1995”
355.48(497.5)“1991/1995”(092)

Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 16. 3. 2017.

Rad je utemeljen na dubinskoj analizi intervjua usmene povijesti sa 50 sudionika i sudionica Domovinskog rata o njihovim osobnim iskustvima i sjećanjima na Domovinski rat. Cilj rada jest utvrditi, razumjeti i objasniti kako su ti neposredni sudionici rata, a koji pritom nisu bili izravni nosioci političke moći, konstruirali značenja o Domovinskom ratu iz vlastitih perspektiva, a što je vrlo važna tema za dublje razumijevanje socioloških dimenzija Domovinskog rata, prije svega njegove percepcije i narativne konstrukcije. Polazeći od pretpostavke da se društveni narativi ne konstruiraju samo iz pozicije elita nego i kroz svakodnevne priče i sjećanja, rad analizira njihove oblike i odnos prema "službenim" obrazloženjima ratnih događanja. U radu se argumentira i zaključuje da osobne priče u znatnoj mjeri svjedoče o dobroj osmišljenosti, a potom o agresivnoj i genocidnoj naravi srpske politike koju je predvodio Slobodan Milošević, velikim razmjerima uništenja hrvatskih gradova u ratu (urbicid i kulturocid) te tendenciji udaljavanja u međunacionalnim odnosima. Zbog toga, iako heterogene i višeslojne u svojim narativnim eksplikacijama, osobne priče onih ljudi u Hrvatskoj koji su proživjeli Domovinski rat podudaraju se s težom o Domovinskom ratu kao agresiji na Hrvatsku, kako bi se uništio hrvatski nacionalni identitet i osvojio teritorij Hrvatske.

Ključne riječi: Domovinski rat, kolektivna sjećanja na ratove, usmena povijest, osobna sjećanja, javna (historiografska) sjećanja

Andriana Benčić

Javna ustanova Spomen-područje Jasenovac, Braće Radića
147, 44 324 Jasenovac, Hrvatska.

✉ E-mail: abencic@jusp-jasenovac.hr

Sveučilište u Amsterdamu, Turfdragsterpad 15, 1012 XT
Amsterdam, Nizozemska.

✉ E-mail: a.bencic@uva.nl

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 26 (2017), BR. 3,
STR. 341-362

BENČIĆ, A.:
OSOBNJA SJEĆANJA...

"Najpotresnije od svega, (...) daje se uvid u razmjere društvene destruktivnosti rata i uništenja temeljenih socijalnih pretpostavki kao što su povjerenje, pravda i istina. Nema dvojbe da je potraga za tim vrijednostima, do koje dolazi poslije rata (*potraga koja je još uvijek i nažalost, u svojim fragilnim začecima, op. a.*), znak u kojoj ih je mjeri rat razorio i uništio." (Žunec, 2010, str. 146).

UVOD

Kao prijelomna točka hrvatske povijesti, ali i kao naše zajedničko nacionalno iskustvo, Domovinski rat duboko je upisan i ugrađen u individualna i kolektivna sjećanja Hrvata i Srba u Hrvatskoj. Kao marker individualnih i kolektivnih sjećanja, taj je rat isto tako strukturni i trajni označitelj individualnih i kolektivnih identiteta, a koji su se bitno konstruirali u odnosu na njega.

Uz svijest o još uvijek nedovoljnoj povijesnoj odmaknutosti od razdoblja rata te uz svijest o kompleksnosti koja prati svaki društveni i povijesni proces razumijevanja i interpretacije rata, povod ovom istraživanju bio je ispitati one dosad zanezarene, a vrlo važne, glasove koje Domovinskom ratu pripisuju njegovi izravni sudionici.

Glavni cilj ovog rada jest utvrditi, razumjeti i objasniti kako su neposredni sudionici Domovinskog rata u okolnostima svoje specifične društvene smještenosti konstruirali značenja o ratu. Radi se o vrlo važnoj temi za dublje razumijevanje socioloških dimenzija Domovinskog rata, prije svega njegove percepcije i narativne konstrukcije. Iako su mišljenja, sjećanja te živa iskustva neposrednih sudionika rata uvijek bila vrlo važan dio rekonstrukcije ratnih događanja, prilika da sudionici rata iznesu sjećanja na vlastita, proživljena ratna iskustva kroz ponuđenu ulogu u proizvodnji povijesnoga znanja novijeg je datuma u *mainstreamu* povijesnih istraživanja. Pritom su sjećanja sudionika rata, iako vrlo važna, tek jedna narativna cjelina u ukupnoj proizvodnji znanja o Domovinskom ratu. Stoga osobne priče trebaju biti dovođene u suodnos s izvornim povijesnim dokumentima te drugim vrstama usmenih i pisanih izvora, koji svi sudjeluju u višeslojnoj društvenoj konstrukciji iskaza o Domovinskom ratu. Ovaj je rad čvrsto izgrađen na pretpostavci da nas tek takvi, dijalektički i interdisciplinarni, uvidi u razne priče o ratu, u njihovoj daljnjoj, kritičkoj i višeslojnoj analizi (uključujući i analizu izvornih povijesnih dokumenata, usmenih svjedočanstava društvenih aktera, od političkih vođa do šire društvene publike, sudskih procesa i sudskih presuda, novinskih članaka i ostalih medija) mogu približiti razumijevanju ratnih procesa te nas naposljetku dovesti do određenja značenja, odnosno do, u sociologiji, tipologije

određenih ratova, ili u povijesti, do rekonstrukcije prošlih događaja. U tom procesu upravo je metoda intervjua usmene povijesti, a kojom se u ovom radu istražuju osobni iskazi operacionalizirani kao osobna sjećanja, osobito vrijedan povijesni i sociološki alat, čija je pažljiva obradba u okolnostima zamagljenih, ali i proturječnih povijesnih i političkih, interpretacija Domovinskog rata ujedno značajan povijesni izvor (Benčić, 2016).

TEORIJSKA POLAZIŠTA

Olickov koncept individualistički konceptualiziranih kolektivnih sjećanja (Olick, 1999) kao teorijsko polazište u ovom radu u određenoj je mjeri sličan konceptima vernakularnih sjećanja (Bodnar, 1992), privatnih sjećanja (Schudson, 1992) ili sjećanja masa (Snyder, 2002). Osnovna je pretpostavka toga pristupa da su pojedinci u središtu te da se svaki kolektivni simbol ili reprezentacija može interpretirati do one granice do koje ti simboli i reprezentacije pobuđuju reakcije, odnosno do mjere do koje znače ljudima. No iako se sjećanja koja nastojimo istražiti i objasniti odnose na individualne perspektive o Domovinskom ratu, ona jednako tako imaju velik potencijal za davanje uvida o posljedicama *cjelokupnoga* društvenog sjećanja na rat, odnosno kolektivnih sjećanja *sui generis*, samoga ratnog nasljeđa, koje u određenom trenutku postaje gotovo neovisno o individualnim iskustvima. Zbog toga se u radu, na primjeru Domovinskog rata, zagovara i strategija zbližavanja individualističkih i kolektivističkih shvaćanja kolektivnih sjećanja (Olick, 1999, str. 338-341).

Teorijska uporišta rada također su postavljena u odnosu na razmatranja koncepta kolektivnih sjećanja na ratove koja podrazumijevaju teorijska i empirijska istraživanja politike sjećanja, mitova prošlosti, manipulacija i raznih (zlo)uporaba prošlosti ((*mis*)uses of the past) te odnose sjećanja, nacije i identiteta. Na polju spomenute tematike, najvećim dijelom obuhvaćene pod kišobranom studija kolektivnih sjećanja (*collective memory studies*), i/ili polja kulture sjećanja (*memory culture*), neprestano raste broj teorijskih i empirijskih studija u svjetskoj i u europskoj literaturi, tako i među domaćim znanstvenicima i istraživačima (Müller, 2002; Pakier i Strath, 2010; Pavlaković, 2008, 2009, 2013, 2014a, 2014b; Pavlaković i Dragojević, 2012; Cipek, 2011; Perasović i Vojak, 2012; Olick, Vinitzky-Seroussi i Levy, 2011).

Baveći se usko povezanim društvenim fenomenima sjećanja i identiteta, ovaj je rad velikim dijelom teorijski oslonjen na razmatranje izgradnje nacionalnog identiteta (te uspješnosti toga procesa) tijekom Domovinskog rata (Pavlaković, 2009, 2014b). Nadalje, rad se oslanja na razmatranja socijalne kon-

struiranosti znanja o Domovinskom ratu (Žunec, 2007), a na temelju stavova, mišljenja i sjećanja njegovih izravnih sudionika i sudionica.

Najveći dio literature upotrijebljene u ovom radu sugerira da nema razgovora o ratnom nasljeđu bez razgovora o konfliktu, odnosno o osporavanju (van der Laarse, 2015). Kada govorimo o ratnoj prošlosti, mi zapravo ne govorimo o zajedničkim i dijeljenim vrijednostima, nego o posjedovanju (nad značenjima) prošlosti od onih društvenih aktera koji imaju političku moć. Umjesto dosadašnjega uobičajenog isticanja samo jednoga dominantnog narativa političkih elita, u znanosti treba sagledavati i analizirati šire društvene procese interpretacije i recepcije povijesti i sjećanja koji se nalaze u složenim međuodnosima te među njima ni jedan narativ ne bi trebao imati prednost u tumačenju (Confino, 1997; Kansteiner, 2002).

Iako iskazi političkih elita često bivaju predstavljeni kao ukupan diskurs o prošlosti, sjećanja je najplodnije sagledavati kao aktivan proces interakcije u kojem se društveni akteri bore oko toga što će iz prošlosti biti zapamćeno, a što zaboravljeno, i kada (Gillis, 1994; Confino, 1997, str. 1393). Na tom "bojnom polju memorije" (Bauman, 2008) osobito zanemaren ili utišan ostaje glas individualnih sjećanja "malih" ljudi, a bez čijih se priča ne može doći do ukupne rekonstrukcije povijesnih događaja. Zbog toga je cilj ovog istraživanja vidjeti što o Domovinskom ratu misle njegovi izravni sudionici i sudionice, kao izrazito važni nosioci znanja i sjećanja o ratu. U istraživačkom je fokusu razumijevanje Domovinskog rata iz perspektive ljudi koji su rat doživjeli te utjecaj rata na njihove živote. Pritom se analiziraju iskazi koji izražavaju značenja što ih ljudi koji nisu bili kreatori povijesnih događaja i nositelji političke moći pripisuju Domovinskom ratu kao njegovi neposredni sudionici. Odnosno, ono što se istražuje jest utjecaj sociokulturne situiranosti aktera na konstrukciju iskaza o Domovinskom ratu.

METODA

U radu se primjenjuje kvalitativna metodologija dubinskih problemski usmjerenih polustrukturiranih intervjua (Bryman, 1992; Fielding, 1993; Patton, 2002) usmene povijesti (Thompson, 2000; Bornat, 1994), kojima se pružaju uvidi u osobne priče u obliku sjećanja, perspektive, mišljenja i stavova sudionika/ca o Domovinskom ratu.

U ovom se radu analizira dio podataka prikupljenih dubinskim polustrukturiranim intervjuima usmene povijesti u sklopu projekta *Osobna sjećanja na ratove i druge oblike političkog nasilja od 1941. godine do danas* (Documenta, 2016).

U uzorku originalnoga Documentinog istraživanja kontaktiralo se otprilike tisuću potencijalnih sudionika. Ciljane grupe pri izboru potencijalnih sudionika bile su one osobe na koje je Domovinski rat izravno utjecao. Dakle, svjedoci ratnih zbivanja koji su živjeli na ratom okupiranom području, s posebnim naglaskom na žrtve rata, bivše zatvorenike i rodbinu poginulih i nestalih osoba, zatim ratni veterani (branitelji) i pripadnici policije, djelatnici novinskih i medijskih kuća, sveučilišni profesori i nastavnici koji su bili svjedoci rata, medicinsko osoblje, osobe koje su ostale bez svoje imovine u ratu.

Proces odabira potencijalnih sudionika uključivao je kontaktiranje s lokalnim organizacijama civilnoga društva, lokalnim vlastima, kontaktiranje pismenim putem, e-mailom i telefonskim pozivima te oglašavanje projekta u medijima. Od ukupnoga broja kontaktiranih, 427 osoba pristalo je na sudjelovanje u intervjuima, odnosno bili su zainteresirani podijeliti svoja osobna iskustva i sjećanja na ratove u današnjoj Hrvatskoj. S obzirom na način izbora, radi se o neprobabilističkom namjernom uzorku s naglašenom selekcijom sudionika po navedenim kriterijima.

Intervjui usmene povijesti provedeni su od travnja 2010. do prosinca 2013. godine, većinom u stanovima i kućama sudionika/ca diljem Hrvatske. Svi intervjui snimani su kamerom i potom transkribirani te su u prosjeku trajali dva do tri sata. S obzirom na etičke aspekte istraživanja, svi sudionici/ce prije početka intervjua potpisivali su *suglasnost za snimanje*. Nakon snimanja, sudionicima je pružena mogućnost da odluče žele li da njihovo kazivanje bude dostupno u svrhe znanstvenog rada i/ili javno objavljeno. Gotovo svi sudionici/ce pristali su na oboje te su pritom potpisali *suglasnost za istraživanje* i *suglasnost za objavljivanje*.

Ispitivači su bili zaposlenici Documente te nekoliko volontera/ki sa završenim diplomskim studijem društvenoga i/ili humanističkoga smjera. Svi su ispitivači i volonteri (njih šestero) prije provođenja intervjua prošli dodatnu edukaciju (vidjeti Documenta 2016, <http://www.osobnasjecanja.hr/metodologija>).

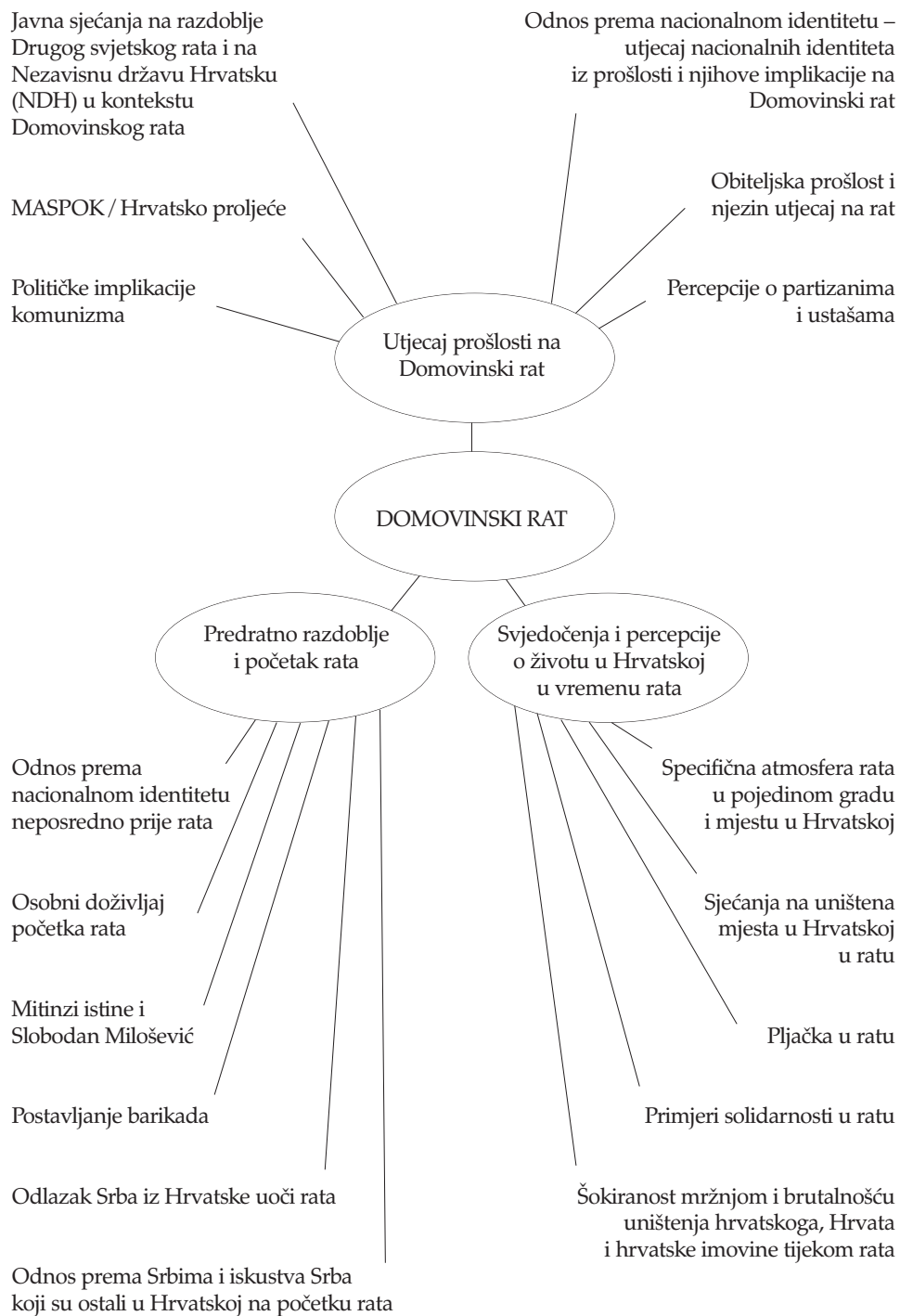
Upitnik na temelju kojeg su se provodili intervjui izradila je Documenta, a sastojao se od 48 pitanja podijeljenih u šest tematskih blokova (1. Drugi svjetski rat: 7 pitanja, 2. Pitanja vezana uz identitet: 3 pitanja; 3. Jugoslavija: 10 pitanja; 4. Jugoslavija 1980-ih: 9 pitanja; 5. Rat 1990-ih: 9 pitanja; 6. Nakon rata: 10 pitanja te dodatna pitanja za sudionike/ce koji su bili zatočeni na Golom otoku i sv. Grguru (vidjeti Documenta 2016, <http://www.osobnasjecanja.hr/metodologija/>)). Pitanja iz upitnika slijedila su vremensku kronologiju ovisno o dobi sudionika/ca te ih se moglo u određenoj mjeri prilagoditi pojedinom sudioniku/ci s obzirom na dob, zanimanje i stupanj pogođenosti ratnim zbivanjima.

U skladu s teorijskim postavkama i ciljevima ovog rada, u radu su analizirani dijelovi intervjua s odgovorima na 18 pitanja iz originalnog upitnika iz tematskih blokova 1. Drugi svjetski rat, 3. Jugoslavija, 4. Jugoslavija 1980-ih, 5. Rat 1990-ih, 6. Nakon rata. Pitanja su navedena u nastavku rada prije diskusije o rezultatima istraživanja.

Nadalje, od originalnih početnih 427 intervjua, za potrebe ovog rada napravljeno je naknadno uzorkovanje kojim je formiran novi uzorak od 50 intervjua. Formiranje novog uzorka od 50 intervjua temeljilo se na dubinskoj analizi priča (poduzorkovanje priča), koja je obuhvaćala mikroanalizu teksta kako bi se ekstrahirala perspektiva sudionika. Kodiranje je provedeno samostalno (autorica), a primijenjen je model tematske analize iskaza uz zadržavanje načela maksimalne varijacije uzorka (Miles, Huberman i Saldana, 2014). Tematska analiza iskaza provedena je do trenutka teorijske saturacije, odnosno do točke zasićenosti u kojoj su se prestale pojavljivati daljnje varijacije među temama i iskazima. Ustanovljavanjem sličnosti među temama i iskazima konceptualizirani su teorijski kodovi. Na temelju 18 pitanja naposljetku je izdvojeno 17 tematskih cjelina / teorijskih kodova (Slika 1). Teorijski kodovi potom su grupirani u tri seta kodova, odnosno u tri kategorije: 1. "Utjecaji prošlosti na Domovinski rat", 2. "Predratno razdoblje i početak rata" te 3. "Svjedočenja i percepcije o životu u Hrvatskoj u vrijeme rata".

Struktura konačnoga namjernog uzorka od 50 sudionika/ca s obzirom na sociodemografska obilježja prikazana je u Tablici 1, pri čemu je s obzirom na zanimanje pet sudionika koje su za vrijeme rata obnašale uloge ravnateljica bolnica ili voditeljica bolničkih odjela; pet sudionika bili su novinari ili osobe izravno povezane sa sustavima informiranja; trinaestero sudionika bilo je uključeno u sastav HV-a, kao zapovjednici, časnici, pripadnici posebnih postrojbi i brigada ili vojnici HV-a; četvorica kazivača bili su sveučilišni profesori. Ostali sudionici/ce pripadaju drugim profesijama. Vodilo se računa i o regionalnom sastavu uzorka, pa su pokrivena mnoga važna mjesta izravno pogođena ratom u Hrvatskoj (Vukovar, SlavonSKI Brod, Pakrac, Knin, Gospić, Kijevo, Saborsko, Zadar, Šibenik, Dubrovnik). Usporedno su u uzorku obuhvaćena i mjesta koja nisu bila izravno pogođena ratnom paljbom (Poreč, Zagreb), a uzorak je obuhvatio i dvoje sudionika hrvatske nacionalnosti koji su za Domovinskog rata boravili u BiH, no također u ratom zahvaćenim područjima (Mostar, Bihać). Vodilo se računa i o podjednakoj zastupljenosti po spolovima (Tablica 1).

U raspravi i rezultatima izdvojeni iskazi sudionika/ca označeni su brojačno od jedan do 50, pa se uz broj vidi i rodna pripadnost sudionika/ce.



SLIKA 1
 Prikaz teorijskih kodova i kategorija koji su osnovni gradbeni materijal konačnog izvještaja / rezultata istraživanja

Regija	N	Grad	N	Spol	N	Dob	N	Etnicitet	N	Obrazovanje	N
Središnja Hrvatska	15	Zagreb	9	Muški	10	30-39		Hrvatska	11	SSS	3
		Novska	1	Ženski	5	40-49	2	Srpska	4	VŠS	3
		Hrvatska				50-59	4			VSS	9
		Kostajnica	1			60-69	6				
		Sisak	3			70-79					
		Glina	1			80-89	2				
						90-99	1				
Istočna Hrvatska (Istočna i Zapadna Slavonija)	8	Vukovar	4	Muški	2	30-39	2	Hrvatska	8	SSS	
		Slavonski		Ženski	6	40-49	2	Srpska		VŠS	3
		Brod	1			50-59	2			VSS	5
		Pakrac	2			60-69	1				
		Osijek	1			70-79	1				
Sjeverni Jadran	2	Rijeka	1	Muški	1	30-39	1	Hrvatska	1	SSS	
		Poreč	1	Ženski	1	40-49		Srpska	1	VŠS	
						50-59	1			VSS	2
Lika (tzv. SAO Krajina)	7	Kijevo	1	Muški	4	30-39		Hrvatska	5	SSS	5
		Saborsko	3	Ženski	3	40-49	2	Srpska	2	VŠS	2
		Drniš	1			50-59	4			VSS	
		Ličko Petrovo selo, Tenja	2			60-69	1				
Srednji i Južni Jadran (Dalmacija)	16	Split	4	Muški	11	30-39	3	Hrvatska	14	SSS	2
		Dubrovnik	5	Ženski	5	40-49	3	Srpska	2	VŠS	4
		Cavtat	1			50-59	1			VSS	10
		Konavle	1			60-69	9				
		Vodice	1								
		Zadar	3								
		Šibenik	1								
Bosna i Hercegovina	2	Bihać	1	Muški	2	30-39		Hrvatska	2	SSS	
		Mostar	1	Ženski		40-49	1	Srpska		VŠS	
						50-59				VSS	2
						60-69	1				
Ukupno	50			Muški	30	30-39	6	Hrvatska	41	SSS	10
				Ženski	20	40-49	10	Srpska	9	VŠS	12
						50-59	12			VSS	28
						60-69	18				
						70-79	1				
						80-89	2				
				90-99	1						

📍 TABLICA 1
Uzorak prema
sociodemografskim
obilježjima (N = 50)

REZULTATI

U nastavku rada, na konačnom uzorku od 50 intervjua, iznose se rezultati i rasprava utemeljeni na analizi kodova organiziranih oko tri kategorije: 1) utjecaji prošlosti na Domovinski rat, 2) predratno razdoblje i početak rata, 3) svjedočenja i percepcije o životu u Hrvatskoj za vrijeme rata.

Utjecaji prošlosti na Domovinski rat

Prilikom konceptualizacije kategorije "Utjecaji prošlosti na Domovinski rat" analizirani su odgovori na sljedeća pitanja iz upitnika 3: Je li Vaša obitelj bila pogođena Drugim svjetskim ratom i, ako jest, na koji način?, 4. Je li Drugi svjetski rat utjecao na Vaše obiteljsko nasljeđe i, ako jest, na koji način?, 5. Kakve ste Vi osobno imali osjećaje i stavove vezane uz Drugi svjetski rat, uz partizanski pokret, Nezavisnu Državu Hrvatsku?, 6. Jesu li se Vaši stavovi i osjećaji vezani uz Drugi svjetski rat mijenjali i, ako jesu, na koji način?, 7. Jeste li primjećivali da kod pojedinih ljudi postoje različita viđenja događaja u Drugom svjetskom ratu?, 15. Kakav ste stav imali prema samoupravnom socijalizmu?, 16. Kakav ste stav imali prema rješenju nacionalnoga pitanja u Jugoslaviji?, 18. Jeste li bili informirani o događajima iz 1971. – Hrvatskom proljeću – i kakav ste odnos imali prema tim događajima?

Istraživanje pokazuje da su u odgovorima kazivača često prisutni oštro suprotstavljeni stavovi prema bivšem komunističkom jugoslavenskom režimu, a što se vidi u vrlo pozitivnim i vrlo negativnim shvaćanjima Jugoslavije. Velika većina sudionika ističe zadovoljstvo društvenim životom, odnosno životnim standardom i međuljudskim odnosima u Jugoslaviji, govoreći "svi su dobro živjeli" (sudionica #9) ili "ljudi su bili izmiješani" (sudionik #16).

Istodobno s izražavanjem zadovoljstva životnim standardom i međuljudskim odnosima, iščitavaju se dijametralno suprotni odnosi prema jugoslavenstvu i komunizmu kao političkim projektima.

"Bratstvo i jedinstvo, kao i sve ostalo što je ta Partija imala, počivalo je na autoritetu Partije, neprikosnovenoj ideologiji. (...) I normalno da je bratstvo i jedinstvo bio pojam, i danas je, pojam koji se vezuje za, među nama rečeno srbo-četničko-jugoslavensku diktaturu." (sudionik #33)

U istraživanju se može zamijetiti da su povjerenje prema Jugoslaviji uglavnom iskazivali oni sudionici/ce čije su obitelji bile dio partizanskoga pokreta. Primjerice "Moja i mamina i tatina strana su apsolutno bili na strani partizana. (...) Ja se sjećam kako su svi oduševljeno išli na karavane bratstva i jedinstva." (sudionica #37)

S druge strane, nezadovoljstvo prema Jugoslaviji iznosili su oni čije su obitelji pripadale vojskama ustaša ili domobrana ili su im obitelji nakon 1945. godine stradale na Bleiburgu ili Križnom putu. Primjerice "Ded, tatin tata, on je bio od strane NDH mobiliziran. (...) njegovo iskustvo Drugog svjetskog rata razvilo je neki bunt i neki negativan odnos prema (...) komunističkoj vlasti." (sudionik #4)

Iako je svakako obrazac u istraživanju da sudionici koji baštine različita obiteljska sjećanja imaju različitu percepciju života u Jugoslaviji, korektno je istaknuti da se taj obrazac ne odnosi na sve sudionike. Primjerice, izvjestan je broj i onih sudionika koji su, bez obzira na obiteljsko podrijetlo i svoj pozitivni dojam o materijalnom blagostanju, kasnije bili zgroženi razvojem događaja u vrijeme Hrvatskoga proljeća ili Masovnoga pokreta (MASPOK). Sudionici primjećuju da se tada prvi put osjetio uzlet nacionalizma u Jugoslaviji te da je sam MASPOK, a jednako tako i represivno gušenje MASPOK-a (milicija), bilo isključivo i agresivno.

"Prijateljica moje djevojke je dobila batine u toku '71. godine, potkraj. Samo nekoliko studenata koje nije poznavala joj je reklo u prolazu na ulici: 'Sretan Božić'. Ona je rekla: 'Ja to ne slavim'. I oni su je istukli. I to nije bio izoliran slučaj. Tak' da je meni bilo drago što su te nacionaliste sve maknuli sa scene." (sudionik #43)

Predratno razdoblje i početak Domovinskog rata

Konceptualizacija kategorije "Predratno razdoblje i početak Domovinskog rata" temelji se na analizi odgovora na pitanja 21. Jeste li bili informirani o političkim previranjima u Jugoslaviji 1980-ih?, 22. Kakav ste stav imali prema političkom usponu Slobodana Miloševića? (Mitinzi istine / Gazimestan, antibirokratska revolucija ...), 23. Jeste li s nekim razgovarali o političkoj situaciji i mogućim promjenama?, 27. Je li postojala nacionalna homogenizacija uoči rata i, ako smatrate da jest, kakav ste stav imali prema tome? (Je li se Vaš stav prema tome mijenjao?), 28. Kada ste postali svjesni da je rat moguć?, 30. Što su za Vas bili prvi znaci da je rat počeo?, 33. Kako ste proživjeli rat?

Uočljivo je kako je čak 49 od 50 kazivača odgovorilo da su Domovinski rat dočekali potpuno nespreni te da nisu mogli vjerovati da je došlo do rata i kada je on već započeo. Tako se početak rata opisuje riječima "rat je došao kao iz vedra neba" (sudionica #1) ili:

"Međutim, nisam tada bio svjestan što je to sve značilo. I nismo očekivali da će do rata doći. Jer sjećam se nekoliko tjedana prije nego što je Dubrovnik napadnut, ljudi su živjeli u uvjerenju da nema šanse da itko napadne Dubrovnik, da se nitko neće usuditi napasti. Već su počeli lagano i sukobi. Već su se dogodile Plitvice, Slavonija istočna." (sudionik #14)

Iako se u kvalitativnom pristupu i analizi kvalitativna argumentacija odmiče od kvantitativne logike te se temelji na teorijski utemeljenoj interpretaciji rezultata, učestalost teme ponekad može označavati i njezinu važnost u interpretaciji, kao u ovom slučaju.

Treba naglasiti i da gotovo svi sudionici i hrvatske i srpske nacionalnosti glavni uzrok rata vide u nacionalističkoj poli-

tici Slobodana Miloševića. Odnosno, velika većina sudionika i hrvatske i srpske nacionalnosti izražava mišljenje o usponu Miloševićevih nacionalističkih težnji kao glavnom uzroku Domovinskog rata. Primjerice: "Samim jačanjem Miloševića i njegove ekspanzionističke politike i dominacije u Jugoslaviji (...). On je stvorio jedan takav odnos snaga da su proradile i nacionalne svijesti." (sudionik #23)

Valja naglasiti da su u slučaju detektiranja uzroka rata (nacionalistička, ekspanzionistička i agresivna politika Slobodana Miloševića) osobni iskazi izravnih sudionika/ca Domovinskog rata podudarni s historiografijom, odnosno sa sljedećim tzv. službenim obrazloženjima ratnih događanja (pogledati Rudolf, 1999; Barić, 2005; Cohen, 1997; Domljan, 2010; Marijan, 2006; Nazor, 2011).

Sudionici govore i o uzletu hrvatskoga nacionalizma, koji također doživljavaju grubim i nasilnim, pri čemu većina ne propušta naglasiti da se uzlet hrvatskoga nacionalizma dogodio nakon i kao reakcija na srpski nacionalizam.

"(...) Dakle, ja vam sad pričam ovdje o hrvatskom nacionalizmu kojeg sam vidio uživo. A nedvojbeno je da je srpski već postojao (...) Tako da je taj problem neiskorjenjivog ustaškog naslijeđa zapadne Hercegovine i Zagore ovdje presudio među Hrvatima u ideji Jugoslavije. Kad sam ja odrastao, već je prošlo 40 godina od rata, ali ne, oni su svi obiteljski tako odgojeni da to mrze. Samo što to očito nisu ispoljavali dok nije došao moment da se to ispolji." (sudionik #5)

Valja se vratiti na kontekst suprotstavljenih stavova sudionika prema jugoslavenstvu / komunizmu. Sudionik #5 zapravo *etiketira* onu grupu sudionika koji su bili šikanirani od jugoslavenske države, a potječu iz hrvatskih obitelji koje su stradale nakon Drugoga svjetskog rata. Tijek tema pokazuje da je upravo taj dio Hrvata, šikaniran i s disidentskim odnosom spram Jugoslavije, na početku 1990-ih mnogo spremnije i odlučnije krenuo u Domovinski rat.

"Gledajte ovako: Iz moje perspektive na ovom području Drugi svjetski rat nikada nije prestao. Domovinski rat dolazi kao drugo poluvrijeme Drugog svjetskog rata. Uzmimo od '89., zahuktalo se otvoreno srbovanje, hrvatiranje ili kako se to već zove." (sudionik #18)

Sjećajući se kasnih 1980-ih godina, sudionici na razne načine svjedoče o karakteru Miloševićeve politike te govore o opasnom i ratnohuškačkom karakteru antibirokratske revolucije i mitinga istine. Sudionici koji su prisustvovali mitinzima navode:

"I sjećam se, tad se pojavila ova famozna, srpska, velika zastava s Gazimestana. Ogromna ona zastava s ocilima. I jedna je žena zapjevala, sjećam se toga kao sad, to sam opisao u

Slobodnoj Dalmaciji, 'Slobodane, ne plaši se više, pola Bosne ćirilicom piše.'" (sudionik #11)

"To su bili vrlo isprogramirani mitinzi. Uz domaće čvrsto jezgro što bi se reklo. Kolone i kolone autobusa su vrlo organizirano dolazile. To se točno znalo u kojem poduzeću, kojem kombinatu se parkiraju ti autobusi, tko je zadužen za hranu, tko je zadužen da ljude vodi do grada, kako se prave parole, koje parole, gdje će tko stajati." (sudionica #8)

U ovom se primjeru analiza osobnih priča o Domovinskom ratu podudara sa službenim historiografskim iskazima autora kao što su Bosanac (2002); Cohen (1997); Krmpotić (1998).

Ono što se u stvaranju uzroka Domovinskog rata također pokazalo vrlo važnim jest zloraba povijesti i povijesnih događaja, čime se služio Slobodan Milošević. Miloševićeva vješta upotreba "mitova prošlosti", njihovo prizivanje u sadašnjost te uspostavljanje veza s pogodnom povijesnom prošlosti najjasniji su izraz pronašli u njegovu povijesnom govoru održanom 28. lipnja 1989. na Gazimestanu, na 600. obljetnicu kosovske bitke, s jasnim ciljem postizanja što jače identifikacije ratoborne i nacionalističke politike sa što većim brojem pripadnika srpskoga naroda. Vrlo je često 1980-ih godina u središtu predratnoga, ratnohušakačkoga iskaza bio i mit o 700 000 jasenovačkih žrtava, koji je u interpretaciji srpskih političara i intelektualaca dosezao milijun i dva milijuna žrtava. Kao što ističe Žunec (2007), igre brojevima žrtava u slučaju NDH te osobito u slučaju bivšega ustaškog logora u Jasenovcu rapidno su 1980-ih rasle, iako se upravo tada, zahvaljujući sve većoj dostupnosti dokaza i podataka (koji su upućivali na suprotno), moglo raspravljati o "komunističkoj istini". Pritom kao ilustraciju Žunec navodi tvrdnju Vojislava K. Stojanovića, tadašnjega predsjednika Udruženja sveučilišnih profesora i znanstvenika Srbije, iz pisma novinama *Politika* u veljači 1990., gdje Stojanović ističe da su "u zločinu genocida, počinjenom od strane hrvatskih ultranacionalista, Srbi izgubili preko dva milijuna nevinih žrtava" (Žunec, 2007, str. 399-400).

Jedan od sudionika navodi: "Jedna od stvari koje su se kasnije pokazale kao posljedica toga da nije smjelo biti nikakve diskusije u Jugoslaviji je Jasenovac. U moje vrijeme mi smo učili da je u Jasenovcu ubijeno 700 tisuća ljudi. To se kasnije pokazalo kao neizvedivo. To ipak nije Auschwitz. To su ipak ustaše, a ne Nijemci. To nije bilo tehnološki izvedivo. (...) Ali to je bilo potpuno pretjerano. I besmisleno. (...) Jer ako hoćete imati relativno suvisle odnose među nacijama, pogotovo onima koje su se suočile u Jasenovcu, dakle, Hrvati i Srbi, onda morate početi od realnih stvari, od činjenica. (...) Sad za vrijeme ovoga posljednjega rata Domovinskoga, Srbi su se mobilizirali oko Jasenovca. I rekli: 'Čekajte malo. To je drugi', valj-

da drugi, 'najveći srpski grad samo podzemni.' Po broju ljudi. Što je nerealno. 'Oni će nas opet sve poklat!' Taj cijeli rat je počivao, početak tog rata je počivao na totalno krivim pretpostavkama usijanih glava. I ljudi koji politički uopće ne znaju misliti. Ali zato imaju političko srce. I u stanju su divljati, za svojim strastima ići, buditi u drugima te strasti." (sudionik #33)

Svjedočenja o životu u Hrvatskoj za vrijeme rata

Prilikom konceptualizacije kategorije "Svjedočenja o životu u Hrvatskoj za vrijeme rata" analizirana su sljedeća pitanja: 31. U kakvoj životnoj situaciji Vas je zatekao početak rata?, 32. Što se promijenilo u Vašem životu?, 33. Kako ste proživjeli rat?

Ono što posebno vrijedi spomenuti u okvirima ovog rada jest teza o Domovinskom ratu kao građanskom ratu. Teza o Domovinskom ratu kao građanskom ratu prisutna je u srpskim, hrvatskim te međunarodnim političkim, akademskim i javnim krugovima (primjerice Jović i Lamont, 2010; Bakić, 2011; Schellenberg, 2016).

Uzimajući u obzir definiciju građanskog rata iz humanitarnoga međunarodnog prava, prema kojoj je građanski rat oružani sukob koji uključuje: (a) vojnu akciju koja se odvija unutar države, (b) aktivno sudjelovanje nacionalnih vlasti, (c) učinkovit otpor na obje strane (Small i Singer, 1982, str. 51-52 i 210; Gleditsch i sur., 2001, str. 6-7, u: Žunec, 2007, str. 125), Domovinski rat jest započeo dok su i Hrvati i Srbi bili građani iste, Socijalističke Republike Hrvatske, unutar SFR Jugoslavije.

Hrvatska je pokušala prekinuti veze s Jugoslavijom prvi put 25. lipnja 1991. godine (obilježavanje *Dana državnosti*), a zatim ponovno 8. listopada 1991. usvajanjem Odluke o raskidu svih državnopravnih veza Hrvatske s ostalim republikama (*Narodne novine*, br. 136/2002 – pročišćeni tekst, 112/2005, 59/2006) u Saboru RH, kada se Hrvatska odvajala *de facto* i *de jure*, iako i oko toga postoje sporenja ('Nejasnoće o datumu stvaranja Hrvatske. Šeks i Rudolf kažu 25. lipnja, a Ustavni sud – 8. listopada', pogledati na <http://www.glas-slavonije.hr/267393/1/Seks-i-Rudolf-kazu-25-lipnja-a-Ustavni-sud-8-listopada>), te je međunarodno priznanje Hrvatske uslijedilo tek 15. siječnja 1992., kada je priznaju sve tadašnje članice EU-a.

Takav vremenski slijed događaja i međunarodnoga priznanja svjedoči o tome da su 1991. pozive u vojsku, na dvije različite strane, dobivali građani iste zemlje, unutar SR Hrvatske, a treba reći da su to bili ljudi koji su do jučer išli zajedno u školu te je među njima bilo i onih koji nisu marili koje su nacionalne pripadnosti. Zato, iako se ne može poreći da su se neke prvotne epizode Domovinskog rata događale unutar jasnih formalno-vremenskih okvira građanskog rata, treba naglasiti zašto taj rat u svojoj naravi, a osobito iz perspektiva

ljudi koji su ga doživjeli na svojoj koži, nije imao elemente građanskog rata, nego prije svega nepravedne agresije na Hrvatsku pokrenute od JNA, Srbije i Crne Gore te pobunjenoga dijela srpskoga stanovništva u Hrvatskoj. Stoga valja istaknuti da se iskustva, sjećanja te stavovi i mišljenja utemeljeni na iskazima 50 sudionika/ca koji su sudjelovali u ovom istraživanju pretežno nalaze u dijametralnoj suprotnosti s tezom o Domovinskom ratu kao građanskom ratu te svjedoče o Domovinskom ratu kao agresiji na Hrvatsku, s čim se slažu i autori kao što su Cohen (1997); Krmpotić (1998); Rudolf (1999); Tus (1999); Barić (2005); Marijan (2006); Žunec (2007); Domljan (2010); Nazor (2011); Zvaan (2012).

Unutar ove tematske cjeline iskazi sudionika/ca najuvjerljivije svjedoče o ratnom uništenju Hrvatske te o neodrživosti teze o Domovinskom ratu kao o građanskom ratu s obzirom na karakter i ciljeve rata. Naime, gotovo svi sudionici iznoseći svoja teška i traumatska iskustva proizašla iz zatečenosti naglom promjenom kolektivne situacije prijelaza iz mirnodopskog razdoblja u ratno razdoblje ističu granatiranja mnogih gradova u Hrvatskoj – Vukovara, Zadra, Slavenskog Broda, Pakraca, Gospića, Kijeva, Cavtata, Dubrovnika, Saborskog. Pritom se iskazi sudionika podudaraju s historiografskim navodima kao što su "... Rijetko se u europskoj povijesti mogao vidjeti takav nesrazmjer snaga. (...) Što se tiče embarga na oružje koji je nametnut u početku sukoba, on uopće ne smeta agresoru, ali sprečava žrtve da se brane" (Domljan, 2010, str. 357) ili "Ignorirajući mirovne pregovore, odnosno pokušaje Vlade RH i međunarodne zajednice da krizu riješe mirnim putem, JNA i srpsko-crnogorske postrojbe krenule su u opći napad na svim bojištima u Hrvatskoj. O silovitosti toga napada govori procjena pojedinih stranih vojnih analitičara da hrvatski branitelji neće izdržati 'više od dva tjedna'" (Tus, 1999, str. 78).

Navodimo dva iskaza koja svjedoče o početku napada na Saborsko i na Vukovar: "Taj dan je palo oko 300 mina na Saborsko. To je bilo nešto što, ono, neshvatljivo" (sudionik #49).

"To je bilo u kolovozu '91. Onda su počele padati avionske bombe i po gradu. Uglavnom, od kolovoza do 20. studenog, to je bilo dnevno tisuće, tisuće granata. Mislim, to je bilo prestrašno. To u najgorim horor filmovima, ove što sad gledaš naučne fantastike, to je totalno uništenje bilo. Ja uvijek kažem da smo mi bili pilot projekt za isprobavanje svog oružja JNA. Od nekakvih fosfornih bombi, naši ljudi su govorili da su to napalm bombe, to je gorilo i nebo i zemlja, to je rušilo, to je ubijalo." (sudionica #47)

Stoga, iako je bitka za Vukovar otpočela u kolovozu 1991. godine, odnosno u formalnim okvirima zajedničke jugoslaven-ske države, što pruža argumente za interpretaciju Domovin-

skog rata kao građanskog rata, treba napomenuti da u pozadini prethodno navedenog iskaza kazivačice iz Vukovara stoji sljedeće: u napadu na Vukovar sa srpske je strane iz Beograda krenulo nekoliko oklopnih i mehaniziranih brigada, zatim zrakoplovstvo i riječna ratna flotila, a zapovijedao je profesionalni časnički zbor pri čemu je takve snage bilo vrlo teško vidjeti kao "snage pobunjenika" u klasičnom scenariju "građanskog rata" (Žunec, 2007, str. 119).

Ono što može ići u prilog historiografskom tumačenju rata kao agresije na Hrvatsku jesu i iskazi sudionika o mržnji prema Hrvatskoj i Hrvatima. Sudionici tako govore o svojoj šokiranosti mržnjom koja je sa srpske strane dolazila prema svemu što je hrvatsko, ističući da se mnogo energije potrošilo da bi se uništio trag postojanja Hrvata na ovom području.

(Intervjuer: *Kada su se makli iz čitavog područja južne Hrvatske?*) "22. listopada '92. smo izbili na granicu s Crnom Gorom. Kada ste prolazili kroz ta područja od Cavtata do granice s Crnom Gorom, kako je izgledalo to? Jednom riječju, vidilo se, ne da je tu prošao ratni vjhor. Vidilo se je, u ostacima tog vjhora, vidilo se je ili se čitala mržnja spram svega što je hrvatsko." (sudionik #32)

(Intervjuer: *Kako ste gledali na neprijatelja? Odnosno, kako ste doživljavali taj sukob? Kako ste si objašnjavali što se događa? Zašto oni napadaju Dubrovnik?*) "Pa šokirani smo svi bili tom mržnjom. Tako da nismo shvatili čime bi izazvali, čime smo izazvali tu mržnju." (sudionica #41)

Ovi se osobni iskazi podudaraju s historiografskim nalazima poput osoga: "Apel svijetu uputila je 10. listopada i Židovska zajednica u Hrvatskoj, upozoravajući da je 'Hrvatska brutalno napadnuta, a JNA ubija civile neovisno o tome koje su nacionalnosti, rase, boje kože, religije ili političkih uvjerenja.' JNA se također optužuje za uništavanje bolnica, dječjih vrtića, škola i spomenika" (Krmpotić, 1998, str. 100).

Sudionici svjedoče i o razbojništvima srpske vojske, te o ekspresijama toga razbojništva koje je nalikovalo srednjovjekovnom ratu.

"Onda gledaš gdje su se potpisali. Onda gledaš, pa šta im je ovo trebalo. I onda se na primjer, nekakva je bila, Sloba-Jugend je bilo napisano. Kao Hitler-Jugend, u jednoj sobi. A onda je 'BG' i još nešto bilo i tako." (sudionica #8)

"Naletio sam na u Konštarima, odnosno na Pelješcu, cijeli drvored kojega su prstenovali. Razumijem – upalit kuću. Baciš granatu zapaljivu pa zapališ kuću. To je trenutak. Ali ovo je trebalo radit. To je bilo jedno 20 stabala, koje su prstenovali koru, da pomalo usahnu stabla. Odakle to? Zašto? Zbog čega? Kako? Uvijek smo mislili da smo otvorena ruka svijetu. I jesmo bili. Pola Konavala je išlo u Herceg Novi na tržnicu umjesto u Dubrovnik. Bliže im je bilo." (sudionik #24)

RASPRAVA

Prije zaključne interpretacije rezultata treba još jednom napomenuti da su rezultati ovog istraživanja ograničeni. S obzirom na to da se istraživanje temeljilo na namjernom, a ne na reprezentativnom uzorku, ono ne omogućuje generalizaciju zaključaka na čitavu populaciju izravnih sudionika rata. Međutim, treba naglasiti da je uzorak formiran iz početnoga neobičajeno velikog uzorka za kvalitativna istraživanja ($N = 427$). S obzirom na cjelokupan proces širokoga tematskog uzorkovanja iskaza koji je rezultirao i konačnim odabirom sudionika ($N = 50$) te s obzirom na široku regionalnu rasprostranjenost u uzorku, rezultati ovog istraživanja ipak ilustriraju obrasce mišljenja i stavova ljudi u Hrvatskoj koji su proživjeli rat.

Važno je naglasiti i da je u radu iznesena interpretacija sjećanja sudionika/ica Domovinskog rata srpske nacionalnosti bazirana na stavovima, mišljenjima i sjećanjima devet sudionika/ca srpske nacionalnosti, što još više utječe na ograničenost rezultata u važnim usporedbenim etnonacionalnim doživljajima, percepciji i stajalištima o Domovinskom ratu.

Započinjući s uvidima o utjecajima prošlosti na Domovinski rat, istraživanje pokazuje da među sudionicima postoje dijametralno suprotni pogledi na Drugi svjetski rat i iskustvo života u Jugoslaviji. Međutim, iako dio sudionika opisuje Jugoslaviju pozitivno u smislu zadovoljstva životnim standardom, većina jugoslavenstvo doživljava negativno, kao politički projekt komunizma popraćen ugnjetavanjem Hrvata. Slično tome projekt "Strategija simbolične izgradnje nacije u državama Jugoistočne Europe" na temelju anketnog istraživanja pokazuje da je za veliku većinu hrvatske javnosti jugoslavenstvo izrazito negativan pojam, a bivša država povezuje se s lošim iskustvima kao što su komunizam i ugnjetavanje Hrvata (Kolsto, 2014).

U istraživanju su očite (osobito u sferi privatnih, u obitelji prenošenih sjećanja) duboke podjele i u stavovima i mišljenjima o Drugom svjetskom ratu te neposrednom poraću. Odnosi sudionika prema vojskama partizana i ustaša ne samo da se uvelike razlikuju nego se i reflektiraju na njihovo kasnije formiranje mišljenja o jugoslavenstvu, ali i o Domovinskom ratu. Istraživanje tako sugerira da su pozitivni stavovi prema Jugoslaviji znatno češći među sudionicima čije su obitelji sudjelovale u partizanskom pokretu, dok su veliko nezadovoljstvo prema Jugoslaviji iznosili sudionici čije su obitelji pripadale vojskama ustaša ili domobrana. Ujedno, sudionici koji su iznosili da su imali većinom disidentski odnos prema Jugoslaviji te da su bili šikanirani od strane režima, u odnosu na Domovinski rat bili su puno spremniji uzeti oružje u ruke i krenuti u rat kada je on već počeo, a za razliku od onih čije su obitelji imale partizansko podrijetlo. Sudionici koji potječu iz partizanskih obitelji bili su mnogo više iznenađeni Domovin-

skim ratom, pa su u tijeku rata isticali različita i podvojena mišljenja, često ističući i probuđeni hrvatski nacionalizam kao iz njihove perspektive, vrlo negativnu značajku. U usporedbi s odnosom sudionika prema Drugom svjetskom ratu, neposrednom poraću te Jugoslaviji, među sudionicima vlada vrlo visok konsenzus o mnogim temama koje se tiču Domovinskog rata. Tu osobito vrijedi istaknuti konsenzus o uzrocima Domovinskog rata. U odgovorima vlada unisoni odnos o odgovornosti za rat, pa svi ističu primarnu odgovornost srpske politike predvođene Slobodanom Miloševićem za izbijanje Domovinskog rata. Sudionici se slažu i kada je riječ o predratnoj političkoj propagandi, ističući da je propaganda dolazila sa srpske strane te je svoju ekspresiju pronalazila već kasnih 1980-ih godina u sklopu antibirokratske revolucije i mitinga istine. Istraživanje upućuje na jednoglasni stav sudionika/ca o granatiranju i brutalnom napadanju hrvatskih gradova te popraćenosti tih napada mržnjom prema Hrvatima i hrvatskoj imovini, iz čega se, uz ratna razaranja, iščitava prije svega želja za zatiranjem hrvatskoga nacionalnog identiteta.

Naposljetku, međuodnos teorijskih postavki rada te rezultata istraživanja pokazuje da osobna sjećanja na Domovinski rat postaju eksternalizirana i objektivirana u iskaze koji nastavljaju postojati bez obzira na njihovu prvotnu individualnu konstrukciju (Olick, 1999). Primjenjujući rezultate ovog istraživanja natrag na teoriju, to može značiti da će osobne priče o Domovinskom ratu postojati i kada pojedinci koji su ratu izravno svjedočili više ne budu među nama. Slijedeći teoriju individualističkih / kolektivističkih sjećanja i kolektivnih sjećanja na ratove (Olick, 1999), u ovom radu izneseni su osobni iskazi o velikim razmjerima uništenja hrvatskih gradova u ratu (urbicid i kulturocid), kao i iskazi o vrlo jakoj političkoj i ratnoj propagandi, te o agresivnoj naravi srpske politike predvođene Slobodanom Miloševićem prilikom napada na Hrvatsku. Oni imaju vrlo važnu ulogu i u konstrukciji budućih iskaza o Domovinskom ratu. Stoga valja zaključiti da su osobna sjećanja sudionika Domovinskog rata važan dio iskaza što ga mi kao pojedinci stvaramo za nas same i za druge – kao za kolektivitete.

ZAKLJUČAK

Kroz strukture usmene povijesti (*oral history*) koje o Domovinskom ratu nastaju na individualnoj razini, a koje onda često i izostaju iz službenih, historiografskih tumačenja rata, ovo istraživanje omogućuje uvid u neke vrlo važne dubinske i osobne priče o Domovinskom ratu. Iz osobnih priča sudionika Domovinskog rata izviru brojne teme koje upućuju na pluralitet sjećanja, no ono oko čega sudionici i sudionice istraživanja dijele stav jest osobno iskustvo Domovinskog rata kao

nepravdnog i agresivnog rata za koji su glavni krivci bili Srbi i politika Slobodana Miloševića.

Uzimajući u obzir ovo istraživanje te niz drugih istraživanja, jasno je da su sjećanja izravnih sudionika/ca Domovinskog rata vrlo važna dimenzija *ukupnih* sjećanja i *ukupne* povijesti Domovinskog rata. Temeljna važnost sadržaja privatnih i individualnih sjećanja, kao i odnosa tih sjećanja s javnim, historiografskim i političkim sjećanjima na Domovinski rat, jest u njihovu budućem utjecaju na društvenu konstrukciju značenja o Domovinskom ratu. Stoga je i za Hrvate i za Srbe vrlo važno pitanje: kako će se ubuduće konstruirati značenja o Domovinskom ratu? U tom smislu najveći je izazov s kojim se danas susreću i hrvatsko i srpsko društvo kako prenijeti povijest i sjećanja na Domovinski rat budućim generacijama, tako da se ne zanemaruje važnost onoga što se dogodilo, a da se ujedno nastoji ostati izvan zloporaba i manipulacija. Prije toga, kako se uopće nositi s prošlosti u situaciji kada na razini službenih nacionalnih iskaza postoje konfliktna sjećanja na iste povijesne događaje.

U zahtjevnom (i otežanom) procesu suočavanja s nedavnom, traumatičnom ratnom prošlosti, upravo prihvaćanje individualne i kolektivne odgovornosti za rat mora biti prvi korak te je tek prepoznavanje i priznavanje individualnih i kolektivnih, povijesnih i moralnih odgovornosti ona pretpostavka na kojoj se može izgraditi povjerenje kao jedina baza na putu prema izgradnji novih odnosa. Rezultati ovog istraživanja koji daju važne uvide utemeljene na mišljenjima sudionika Domovinskog rata jasno upućuju na razmjere spomenutih povijesnih i moralnih odgovornosti.

LITERATURA

Bakić, J. (2011). *Jugoslavija: razaranje i njegovi tumači*. Beograd: Službeni glasnik, Filozofski fakultet univerziteta u Beogradu.

Barić, N. (2005). *Srpska pobuna u Hrvatskoj: 1990.–1995*. Zagreb: Golden marketing – Tehnička knjiga.

Bauman, Z. (2008). *Categorical murder, or the legacy of the twentieth century and how to remember it*. U Z. Bauman, *Does ethics have a chance in a world of consumers?* (str. 78–109). London: Harvard University Press.

Benčić, A. (2016). *Socijalna konstrukcija kolektivnih sjećanja na Domovinski rat*. (Doktorska disertacija). Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.

Bodnar, J. E. (1992). *Remaking America. Public memory, commemoration and patriotism in the twentieth century*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.

Bryman, A. (1992). *Quantitative and qualitative research: Further reflections on their integration*. U J. Brannen (Ur.), *Mixing methods: Qualitative and quantitative research*. Aldershot: Avebury.

Bornat, J. (1994). *Reminiscence reviewed: Perspectives, evaluations, achievements*. Buckingham: Open University Press.

Bosanac, V. (2002). *Apeli dr. Vesne Bosanac*. Koprivnica: Alineja.

Cipek, T. (Ur.) (2011). *Kultura sjećanja: 1991. Povijesni lomovi i svladavanje prošlosti*. Zagreb: Disput.

Cohen, P. J. (1997). *Srpski tajni rat: propaganda i manipuliranje poviješću*. Zagreb: Ceres.

Confino, A. (1997). Collective memory and cultural history: Problems of method. *The American Historical Review*, 102(5), 1386–1403. <https://doi.org/10.2307/2171069>

Documenta (2016). *Osobna sjećanja na ratove i druge oblike političkog nasilja od 1941. do danas*. Dostupno na <http://www.osobnasjecanja.hr/oprojektu/>; <http://www.osobnasjecanja.hr/metodologija/>

Domljan, Ž. (2010). *Visoko podignimo zastavu*. Zagreb: Profil multimedija.

Fielding, N. (1993). Qualitative interviewing. U N. Gilbert (Ur.), *Researching social life* (str. 135–153). London: Sage.

Gillis, J. R. (1994). Memory and identity: The history of a relationship. U J. R. Gillis (Ur.), *Commemorations: The politics of national identity* (str. 3–24). Princeton: Princeton University Press.

Jović, D. i Lamont, C. K. (2010). Introduction Croatia after Tudjman: Encounters with the consequences of conflict and authoritarianism. *Europe-Asia Studies*, 62(10), 1609–1620. <https://doi.org/10.1080/09668136.2010.522421>

Kansteiner, W. (2002). Finding meaning in memory: A methodological critique of collective memory studies. *History and Theory*, 41(2), 179–197. <https://doi.org/10.1111/hith.10762>

Kolsto, P. (Ur.) (2014). *Strategies of symbolic nation-building in South Eastern Europe*. London i New York: Routledge.

Krmpotić, M. (Ur.) (1998). *Kronologija rata: agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu*. Zagreb: Hrvatski informativni centar: Slovo.

Marijan, D. (2006). Hrvatsko ratište 1990. – 1995. U Z. Radelić, D. Marijan, N. Barić, A. Bing i D. Živić, *Stvaranje hrvatske države i Domovinski rat*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga.

Miles, M. B., Huberman, A. M. i Saldana, J. (2014). *Qualitative data analysis: A methods sourcebook*. Edition 3. Los Angeles, London, New Delhi, Washington DC: Sage.

Müller, J.-W. (2002). Introduction: The power of memory, the memory of power and the power over memory. U J.-W. Müller (Ur.), *Memory and power in post-war Europe. Studies in the presence of the past* (str. 1–39). Cambridge: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511491580.001>

Nazor, A. (2011). *Velikosrpska agresija na Hrvatsku 1990-ih/ Greater-Serbian aggression on Croatia in the 90's*. Zagreb: HMDCCR.

Nejasnoće o datumu stvaranja Hrvatske. Šeks i Rudolf kažu 25. lipnja, a Ustavni sud – 8. listopada. (22. 4. 2015.). *Glas Slavonije*. Dostupno na <http://www.glas-slavonije.hr/267393/1/Seks-i-Rudolf-kazu-25-lipnja-a-Ustavni-sud---8-listopada>

- Olick, J. K. (1999). Collective memory: The two cultures. *Sociological Theory*, 17(3), 333–348. <https://doi.org/10.1111/0735-2751.00083>
- Olick, J. K., Vinitzky-Seroussi, V. i Levy, D. (Ur.) (2011). *The collective memory reader*. New York: Oxford University Press.
- Pakier, M. i Strath, B. (Ur.) (2010). *A European memory? Contested histories and politics of remembrance*. Oxford: Berghahn Books.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research and evaluation methods*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Pavlaković, V. (2008). Better grave than a slave: Croatia and the international criminal tribunal for the former Yugoslavia. U S. P. Ramet, K. Clewing i R. Lukić (Ur.), *Croatia since independence. War, politics, society, foreign relations* (str. 447–477). R. München: Oldenburg Verlag.
- Pavlaković, V. (2009). From conflict to commemoration: Serb-Croat relations and the anniversaries of Operation Storm. U D. Gavrilović (Ur.) *Serb-Croat relations: Political cooperation and national minorities*. Novi Sad: CHDR.
- Pavlaković, V. (2013). Croatia's (new) commemorative culture and politics of the past. U S. Puljar D'Alessio i N. Fanuko (Ur.) *Avanture kulture: Kulturalni studiji u lokalnom kontekstu* (str. 139–151). Zagreb: Jesenski i Turk.
- Pavlaković, V. (2014a). Blowing up brotherhood and unity: The fate of World War Two cultural heritage in Lika. U P. Jurlina (Ur.), *The politics of heritage and memory* (str. 351–426). Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
- Pavlaković, V. (2014b). Fulfilling the thousand-year-old dream: Strategies of symbolic nation-building in Croatia. U P. Kolsto (Ur.) *Strategies of symbolic nation-building in South Eastern Europe* (str. 19–50). Farnham: Ashgate.
- Pavlaković, V. i Dragojević, M. (2012). Serb and Croat cooperation in the discourse of Croatia's commemorative culture. U D. Gavrilović (Ur.) *Croatian-Serbian relations; resolving outstanding issues* (str. 5–25). Petrovaradin: Maxima graf.
- Perasović, B. i Vojak, D. (2012). *MYPLACE (Memory, youth, political legacy and civic engagement): WP2: Interpreting the past (The construction and transmission of historical memory)*. Country based reports on historical discourse production as manifested in sites of memory (Croatia). Dostupno na <http://www.fp7-myplace.eu/documents/deliverables/MYPLACE-D2.2.pdf>
- Rudolf, D. (1999). *Rat koji nismo htjeli. Hrvatska 1991*. Zagreb: Nakladni zavod Globus.
- Schellenberg, R. (2016). *Commemorating conflict: Models of remembrance in postwar Croatia*. Oxford, Bern, Berlin: Peter Lang. <https://doi.org/10.3726/b10436>
- Snyder, T. (2002). Memory of sovereignty and sovereignty over memory: Poland, Lithuania and Ukraine, 1939–1999. U J.-W. Müller (Ur.), *Memory and power in post-war Europe. Studies in the presence of the past* (str. 39–59). Cambridge: Cambridge University Press. doi:10.1017/cbo9780511491580.002
- Schudson, M. (1992). *Watergate in American memory: How we remember, forget, and reconstruct the past*. New York: Basic Books.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 26 (2017), BR. 3,
STR. 341-362

BENČIĆ, A.:
OSOBNJA SJEĆANJA...

Schuman, H., Schwartz, B. i D'Arcy, H. (2005). Elite revisionists and popular beliefs: Christopher Columbus, hero or villain? *Public Opinion Quarterly*, 69(1), 2–29. <https://doi.org/10.1093/poq/nfi001>

Thompson, P. (2000). *The voice of the past: Oral history*. New York: Oxford University Press.

Tus, A. (1999). Rat u Sloveniji i Hrvatskoj do Sarajevskog primirja. U B. Magaš i I. Žanić (Ur.), *Rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1991.–1995.* (str. 67–91). Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.

van der Laarse, R. (2015). *Bones never lie? Unearthing Europe's age of terror in the age of memory*. Pozvano izlaganje u sklopu konferencije The Forensic Turn in Holocaust Studies?, Bruno Kreisky Forum für internationalen Dialog, Wiener Wiesenthal Institut für Holocaust-Studien (VWI), 25. – 26. 6. 2015. Dostupno na <https://www.youtube.com/watch?v=tZxgyy5cks>

Zvaan, T. (2012). Crisis and genocide in Yugoslavia, 1985–1995. U M. van Haperen, B. Boender i W. Have (Ur.), *The Holocaust and other genocides: An introduction* (str. 121–143). Amsterdam: Amsterdam University Press.

Zakon o blagdanima, spomendanima i neradnim danima u Republici Hrvatskoj. *Narodne novine*, 136/2002 – pročišćeni tekst, 112/ 2005, 59/2006.

Žunec, O. (2007). *Goli život. Socijetalne dimenzije pobune Srba u Hrvatskoj*. I-II. Zagreb: Demetra.

Žunec, O. (2010). Maloprodajna cijena rata (pogovor). U K. Kardov, D. Lalić i V. Teršelić (Ur.), *Suočavanje s prošlošću u Hrvatskoj: stavovi i mišljenja aktera i javnosti u poraću* (str. 141–146). Zagreb: Documenta.

Personal Memories of Participants of the Croatian War of Independence

Andriana BENČIĆ
Jasenovac Memorial Site, Jasenovac
University of Amsterdam, Amsterdam

Based on the analysis of in-depth interviews of oral history with 50 participants of the Croatian War of Independence, this article aims to analyze, comprehend and explain meanings which these 50 participants attribute to the Croatian War of Independence. The article examines the construction of the personal memories of those social actors who did not have political power during the period of war, and the central focus is placed on the social and cultural circumstances that influence the construction of personal wartime narratives. The article discusses and ultimately concludes that the personal narratives are largely witness to the previously planned, aggressive and genocidal nature of Serbian politics led by Slobodan Milošević which served as the cause and start of the Croatian War of Independence. Furthermore, personal narratives reveal the large-scale

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 26 (2017), BR. 3,
STR. 341-362

BENČIĆ, A.:
OSOBNJA SJEĆANJA...

destruction of Croatian cities during the war (urbicide and culturicide), and the distancing of interpersonal (inter-national) relationships as a consequence of the war. Ultimately, although multilayered in their narrative explications, the personal narratives of people who experienced the Croatian War of Independence are compatible with the concept of the Croatian War of Independence as an aggression towards Croatia, with the aim of destruction of the Croatian national identity and conquest of Croatian territory.

Keywords: the Croatian War of Independence (the Homeland War), collective memories of war conflicts, oral history, personal memories, public memories



Međunarodna licenca / International License:
[Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0.](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/)